

Cumhuriyet'ten Günümüze Samsun'da Tütüncülük ve Kadın İşçiliği¹

Tobacco Farming and Women Labor in Samsun from the Republic to the Present

GülsevİM EVSEL

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Sociology, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-1733-3966 / E-mail: geysel@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Evsel, G. (2023). Tobacco farming and women labor in Samsun from the Republic to the present. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 451-463.

Evsel, G. (2023). Cumhuriyet'ten günümüze Samsun'da tütüncülük ve kadın işçiliği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 451-463.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 04 September/Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 451-463

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (GülsevİM EVSEL).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Çalışmada yer alan sözlü tarih verileri 2019 yılı öncesine ait olduğu için Etik Kurul onayı alınmamıştır.

Öz

Anadolu'da Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda yerli üretimin ve köylüyü destekleyen politikaların hem bölgesel hem de ulusal kalkınma üzerindeki olumlu etkisi açıktır. Bu makale, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun kentindeki ekonomik ve toplumsal yapıyı kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tütünçülük faaliyetlerinin dönüşümü üzerinden okuma ve ortaya koyma amacı taşımaktadır. Çalışmada nitel yöntem kullanılmış ve bu yöntem altında sözlü tarih tekniği ve ayrıca doküman incelemesi ve ikincil veri analizi teknikleri kullanılmıştır. Zaman içinde uygulanan farklı politika ve uygulamalar, köylüyü ve kadın emeğini tütünçülüğten uzaklaştırmıştır. Bu nedenle bu çalışma, Samsun'da tütünçülük deneyimleri ile ilgili öznel bazı bilgilere ve deneyimlere de yer vererek ilgili literatüre katkı sunmayı da hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, tütünçülük sektörünün Samsun'un ekonomik ve toplumsal hayatına önemli katkıları olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, Samsun ili ekonomisinde tütün yetiştiriciliği ve fabrikaları önemli bir yere sahip olmuş ve bu sektörlerde kadınların yoğun olarak istihdam edilmesi durumu ise kent açısından önemli bir nitelik oluşturmuştur. Sonuç olarak bu çalışma Samsun kentinin ekonomisinde önemli bir yeri olan tütün sektörünün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü ve bu alandaki yaşanan gerileme süreçlerini ortaya koyarak, kent ekonomisinin gelişiminde ortaya konulacak yeni politikalar ve toplumsal kalkınma süreçlerine katkı sunma amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, kadın işçiler, köylülük, tütünçülük, tarım politikaları, Samsun

Abstract

The positive impact of domestic production and policies supporting the peasantry in the years following the proclamation of the Republic in Anatolia on both regional and national development is apparent. This article aims to read and reveal the economic and social structure in the city of Samsun from the Republic to the present day through the transformation of tobacco farming activities, which have an important place in the city's economy. The qualitative method was used in the study, and among the techniques in this method, the oral history technique, as well as document analysis and secondary data analysis techniques were used. Different policies and practices applied over time have alienated peasants and women's labor from tobacco farming. For this reason, this study also aims to contribute to the related literature by including some personal stories and private experiences of tobacco farming in Samsun. The results of the study suggest that the tobacco industry has made significant contributions to Samsun's economic and social life. In other words, tobacco cultivation and factories have an important place in the economy of Samsun province, and the fact that women are intensively employed in these sectors has created an important characteristic for the city. As a result, this study aims to contribute to the new policies and social development processes to be put forward in the development of the city's economy by revealing the transformation of the tobacco sector, which has an important place in the economy of Samsun City, in the historical process and the decline processes in this field.

Keywords: Republic, women labor, peasantry, tobacco farming, agricultural policies, Samsun

Giriş

Bu çalışmada, Samsun ilinin Cumhuriyet döneminden bugüne dek toplumsal ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olan tütün sektörünün bölgesel ve ulusal kalkınmada sürecindeki yeri ve rolü üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun'da faaliyet gösteren tütün fabrikalarının toplum üzerinde yarattığı etkiler, geçirdiği dönüşümler ve karşılaştığı sorunları ortaya koymaktır.

Tütünün günümüzde yaygın olarak tüketilen bir madde olduğu kabul edilmektedir. Bugün, 120'den fazla ülkede ekimi yapılan tütünün; sekiz bin yıl önce Güney Amerika'da yaşayan yerliler tarafından keyif verme amacıyla dinsel törenlerde sıklıkla kullanıldığının keşfedildiği ve giderek kıtanın kuzeyine ve sonrasında dünyanın geri kalanına doğru yayıldığı bilinmektedir (Yılmaz, 2005, s. 2).

Samsun'un ekonomik ve toplumsal tarihinde tütün endüstrisi önemli bir yere sahiptir. Bölgenin temel geçim kaynağı olduğu düşünülürse tütünün hem üreticiler hem de esnaf açısından önemli bir ekonomik uğraş niteliği taşıdığı söylenebilir. Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşu itibarıyla kentlerin genel olarak Osmanlı Devleti'nin etkisinde olduğu ileri sürülebilir (Erdoğu, 2021, s. 43). Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nden devralınan önemli ekonomik ve kültürel miraslardan birinin tütün yetiştiriciliği faaliyetleri olduğu belirtilebilir.

Bu çalışmayı benzerlerinden ayırt eden başlıca özellik, tarihi verileri kişisel hikâye ve deneyimlerle birleştirmesidir. Tarihi gerçekten "büyük adamların biyografisi" midir? Tarihi yazarlar kimlerdir? Carr'ın (2002, s. 103) ifade ettiği gibi, aslında adlarını bilmediğimiz için halk halk olmaktan, birey de birey olmaktan çıkmaz: "...Adı olmayan bu milyonlar bilinçsizce ve farkında olmadan birlikte eylemde bulunan ve toplumsal bir güç oluşturan bireylerdir. Tarihinin, olağan koşullarda, tek bir hoşnutsuz köylüyü ya da hoşnutsuz bir köyü ele alması gerekmez. Fakat, binlerce köydeki milyonlarca hoşnutsuz köylü hiçbir tarihinin yadsıyamayacağı bir etmendir." Carr'ın (2002, s. 103) iddia ettiği gibi, eğer gerçekten "tarihin geniş ölçüde bir sayı sorunu var"sa, sosyolojinin yoktur. Kişisel anlatılar ve sözlü tarih çalışmaları bu nedenle çok önemlidir ve sosyoloji ile tarih, kişisel anlatılarda birleşir.

Bu çalışma, sözlü anlatılar ışığında Samsun ilinin Cumhuriyet Dönemi'nden bugüne dek toplumsal yaşamında ve ayrıca bölgesel ve ulusal kalkınmadaki rolünde tütünün ayrıcalıklı yerine odaklanmıştır. Ancak tütün sektörünün bölgenin toplumsal hayatına dahil oluşu Cumhuriyet Dönemi öncesine dayanmaktadır. Görüşme verisinin yanı sıra çalışmada ilgili literatür ve Tütün Ekspertleri Derneği'nin Ziraat Mühendisleri Odası aracılığıyla 2006 ve 2008 yıllarından yayınladığı Tütün Raporu verilerinden yararlanılmıştır. Oda'nın sonraki ve önceki çalışmalarına ulaşamamış, daha eski ve daha güncel veri tütünle ilgili olarak Tarım ve Orman Bakanlığı'nın yayınladığı bilgiler ve ilgili literatürle tamamlanmaya çalışılmıştır.

Tütünün Anadolu'daki bu varlığı, tarihi bilgiler ve ikincil verilerle birlikte aşağıdaki bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

1. Anadolu'da Tütüncülük

Tütün üretimi Anadolu'da Cumhuriyet Dönemi öncesinde yapılmaya başlanmıştır. Yılmaz (2005, s. 10) çalışmasında tütün üretiminin Osmanlı coğrafyasında 1570 yıllarında Ege bölgesinde yapılmaya başlandığına dikkat çeker. Aynı çalışmaya göre, 17. yy. sonunda Osmanlı topraklarının %20'sinde tütün ekilmekteyken, bu oran 19. yy. ikinci yarısında %38 civarında olmuştur. Bu dönemde önemli tütün ticaret merkezi haline gelen şehirler başta İstanbul olmak üzere Selanik, Yenice-i Karasu, İnoz, İzmir, Lazkiye, Halep, Şam İskenderiye, Kahire ve Samsun'dur. Erdoğan'ın (2021, s. ii) belirttiği gibi Samsun, bir dönem tütüne endeksli bir ekonomik yapılanma içerisinde olmuştur. Samsun'un tütün sektörü ile kurduğu toplumsal ve ekonomik ilişki, diğer pek çok yerde olduğu gibi Reji Şirketi'nden etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde girdiği ekonomik bunalımlar ve dış borçlar nedeniyle 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'ni kabul ederek tütünün de denetim altına alınmasına olanak veren, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ni kurmuştur (Ertürk ve Keskin, 2013; akt. Dağ ve Tanık, 2023, s. 372). "Düyûn-ı Umumiye İdaresi tarafından Osmanlı tütün gelirleri iki yıl yönetildikten sonra gelirleri yönetmek üzere Osmanlı Devleti, Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve ortaklıklar arasında 27 Mayıs 1883'te Memalik'i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-menfaa Reji İdaresi (Societe de la Regie Cointeressee de Tabacs de L'Empire Ottoman; Reji Şirketi) adlı şirketi kurmuştur" (Altun, 1995; Blaisdell, 2008; Quataert, 2008; akt. Bozpinar, 2021, s. 151). Türkiye'de tütün sektörünün günümüzde geldiği noktada tütün üretiminin vergilendirilmesi, kayıt altına alınmasının ve

denetlenmesinin rolü büyüktür. Dığıroğlu (2014: 253) Osmanlı Devleti'nde tütün kaçakçılığı sorununun tütünün vergiye tabi tutulmasından sonra daha görünür hale geldiğini belirtir. Aynı çalışmada Reji'ye göre tütün kaçakçılığının, izinsiz tütün ekimi, kaçan tütün bulunduran tütün bayisi, tütünü ruhsatsız nakletme, izinsiz ürettiği tütünü kendisi pazarlayan üretici ve kaçakçılık işini yapan grupları kapsadığı açıklanmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde giderek artan bir seyir izleyen tütüncülüğün ve tütüncülük üretiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yüksek seyrettiği; ancak Reji idaresi ve özelleştirmelerin etkisi ile zamanla aşağı doğru ivmelendiği bilinmektedir. Tütüncülüğün yabancı idaresi altına girmesi de tütüncülük üretiminin kendisi ile birlikte Cumhuriyet'e Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır.

Ancak Reji şirketinin bölgedeki faaliyetleri, sektöre ve toplumsal yaşama ciddi sekteler vurmuştur. Uygur'un konuyla ilgili yaptığı vurgu dikkat çekicidir:

Şirkette çalışanların çoğu Osmanlı vatandaşı olmak üzere beş binden fazladır. Bu Reji idaresi, Osmanlı topraklarında köylülerin ürettiği tütünü en düşük fiyata almaya çalışmış, üretici ise tabiatıyla malını yüksek fiyata satmak istemiştir. (Uygur, 2023, s.169)

Böylesi bir ortamda zamanla köylülerle Reji idaresi arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bafra ve Samsun'un bu alandaki yeri diğer illere göre biraz daha farklıdır. Tütün yetiştiriciliğinin önemi, söz konusu tütünün kalitesi ile daha da artmaktadır. Öyle ki bu önem hesaplanırken, işlenmiş haldeki bu kaliteli tütünün ulusal ve uluslararası pazarlardaki yeri de göz önünde bulundurulmalıdır. Erdoğan'a göre (2021, s. 7) tütüne bağlı tarım ve sanayiden geçimini sağlayanlar, il nüfusunun çok büyük bir kesimini oluşturmakta; Samsun limanından yapılan ihracatta tütün her zaman birinci sırada yer almakta; bu özelliği nedeniyle Samsun'a "tütün şehri" de denmektedir.

Erler ve Edinsel (2011, s. 244) Samsun'da tütün yetiştiriciliğinde öncelikli olarak Hıristiyanların istihdam edildiklerinden bahseder. Böylelikle, Bafra'da yer alan Rum ve Ermeni mahalleleri ile Bafra kırsalındaki Rum ve Ermeni köyleri yöredeki tütün üretiminin öncüleri olmuştur. Samsun'un merkezine yakın Hristiyan köyleri ile Maden Kabı Kazası Hıristiyanlarının da tütün üretiminde öncü çiftçiler olduğu anlaşılmaktadır. Samsun kırsalında tütün üretimi yapan Hıristiyan köyler, zamanla bu köylere komşu Müslümanları da etkisi altına almaya başlamıştır. Müslüman çiftçiler başlangıçta tütün üretiminin ağır iş yükünü taşımak yerine, tütün ticareti² ile daha yakından ilgilenmişlerdir. Üretilen tütünün kalitesi ve miktarı, köylü tütün üreticilerinin yanı sıra fabrika işçilerini de etkilemiştir.

Samsun'da tütün yetiştiriciliği o kadar yaygınlaşmıştır ki, özellikle Samsun-Bafra-Alaçam arası topraklar neredeyse bütünüyle tütün tarlası haline gelmiştir; ayrıca Balkanlar'dan gelen göçmenlerin de temel geçim kaynağı geldikleri yerde tütüncülük olmuştur. Bu nedenle göçmenler göç ettikleri yerleri mümkün olduğunca, ilgi ve yeteneklerine uygun olarak seçmiş, iki devlet tarafından gerçekleştirilen mübadele sürecinde de bu yetenek ve ihtiyaçlar gözetilmiştir (Erdoğan, 2021, s. 7).

Tütünün Samsun'daki avantajlı konumu öncelikle kalitesinden ileri gelmiştir. Erler ve Edinsel'in (2011, s. 245) belirttiği gibi, Samsun tütününün dış pazarlarca tercih edilmesinin en belirgin nedeni, açık rengi ve iyi içimli bir tadının olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu tütün kalitesi sigara imalatında aranan ölçütlere uygun bulunmaktaydı. Samsun tütününün sigara üretimi için uygunluğu, yurtdışındaki sigara üreticilerinin de ilgisini çekmiştir.

Tütüncülük üzerinden toplumsal ve ekonomik yaşama yaptığı çok önemli katkılar nedeniyle Samsun, sadece bir "tütün şehri" olmakla kalmamış aynı zamanda bir "ticaret merkezi"ne de dönüşmüştür. Çelenk ve Sürdem (2021, s. 27) çalışmalarında Samsun'un 18. yy. da Anadolu ve Kırım arasındaki ticarete önemli bir yeri olduğunu vurgular. Bu gelişmelerden Samsun'un sadece ekonomik hayatı değil toplumsal hayatının da etkilendiği anlaşılmaktadır. Aynı çalışmada, Reji İdaresi gibi, kentte tütünün alımı ve işlenmesiyle ilgili kuruluşların, banka ve sigorta şirketlerinin, okulların açıldığı, deniz ticaretinin arttığı belirtilmektedir. Öyle ki yazarlara göre, tütünün işlenmesindeki verimlilik, sonunda tütünün üretimini de olumlu yönde etkilemiştir:

Reji İdaresi tarafından 1887 yılında açılan Samsun Tütün ve Sigara Fabrikası 1925 yılında aktif bir üretim süreci içerisinde olmasına rağmen, fabrikanın depolama ve işletim açısından yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu nedenle devlet

² Erler ve Edinsel'in (2011, s. 245) belirttiği şekliyle "tütüncü" lakabı, tütün ticareti yapanlar için kullanılmaktadır. Ayvacık Kazası kırsalında yer alan Hıristiyan çiftçi yerleşimi Derbend Oymağında yer alan Tütüncüoğlu ailesi 1837 yılında Hıristiyanların tütün üretiminin yanı sıra tütün ticaretini de yürüttükleri ve bu durumu aile adlarına yansıttıkları belirlenmiştir (Erler, 2009; akt. Erler ve Edinsel, 2011, s. 245). Tütüncü lakabı sadece bu işin ticaretini ya da üretimini yapan Hristiyan ailelerde değil 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Müslüman ailelerde de yaygın olarak kullanılmaktaydı. Sadece tütüncü lakabının değil, o dönemlerden bugüne gelen "kökçüler," "deveciler" gibi lakapların da dönemin tütün üretimi için iş bölümü yapan gruplar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Ahışhalıoğlu, 2011)

tarafından endüstri yapısının bazı kısımları yıkılmış ve kullanılmayan alanları yeniden elden geçirilmiştir. Bu süreçte fabrikada 306 işçi üretim faaliyetinde bulunurken, kadın çalışan sayısının 162 olması o dönemin şartlarında yapının bölge için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. ‘Çalışan yoğunluğunun fazla olması tütün üretiminde de artış olmasına neden olmuştur’ (Yurtoğlu, 2018; akt. Çelenk ve Sürdem, 2021, s. 27).

Yaprak tütün işletmelerinde üretilen tütünün çiftçilerden alınması sonrasında, kuru tütün yapraklarının kalitesine göre elle ayrılmasının, ambalajlanıp, sigara fabrikalarına gönderilme işlemlerinin gerçekleştirildiği yerler, TEKEL işletmeleri olmuştur: söz konusu işin niteliğinden dolayı bu işletmelerdeki istihdamın yapısı emek yoğun, çoğunlukla da kadın emeği yoğun olarak tanımlanabilir (Şenesen ve Akduran, 2005, s. 38). Cumhuriyet döneminde Tekel önderliğinde istihdam edilen bu işçilerin çoğunlukla şehre sonradan yerleşen göçmen kadınlar, Çingeneler veya alt sınıfa mensup kadınlar olduğu, çalışma koşulları ve ücretlerin ise tatmin edici olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki bilgilerin bunu desteklediği görülmektedir:

Birçok kentte, (meslek sahibi olanlar haricindeki) kadınlar ev-içi ve kişisel hizmet alanları gibi, kazanç ve sosyal güvence olanaklarının düşük olduğu işlerde çalışırken; tütün sektöründe çalışan kadınlar, evlerini tek başlarına geçindirmeye yetecek bir gelire, sağlık güvencesine ve emeklilik hakkına sahip olabilmişlerdir (Erdoğu, 2021, s. 6).

Erdoğu (2021, s. 73) Samsun’da tütüncülük ile ilgili çalışmasında, dokuma, gıda ve tütün imalatının geleneksel olarak kadınların en fazla çalıştığı sektörler olduğunu belirtir ve devam eder: 1937 yılında, İş Kanunu kapsamına giren toplam 265.341 ücretli içerisinde kadınların oranı %19 civarında iken (50.131 kişi); erkekler %72’den fazlasını oluşturmaktadır. Bu kadınların %65’i “gıda, içki ve tütün” alanında; %20’ye yakını ise dokuma sektöründe yer almaktadır. Şenesen ve Akduran (2005, s. 36, 37) ise TEKEL’in zaman içinde üretim sürecinde geçirdiği dönüşüme bağlı olarak istihdam yapısında da değişiklikler yaşadığını altını çizmektedir. Buna göre, TEKEL’in toplam işçi sayısı 1980 yılında 67.000 civarında iken, bu oran 2004 yılında %75 gerileyerek 17.000’lere kadar düşmüştür. Toplam işçi sayısındaki düşüş, cinsiyet bileşenini de etkilemiştir: 1987-2003 yılları arasında kadın işçi sayısı %71,2 azalarak tütün işgücüne katılımları %36’lardan %22’lere kadar gerilemiştir.

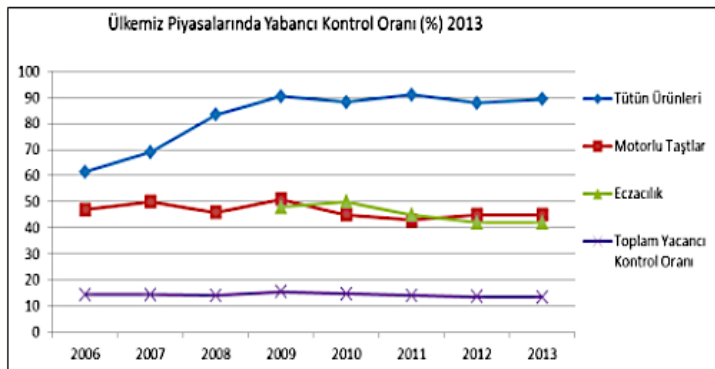
Böyle bir dönemi takip eden süreçte Reji idaresinin (1883-1925) hükmü Cumhuriyet ilan edildikten kısa süre sonra sonlanmış; yetkiler Tekel’e devredilmiştir. Dağ ve Tanık (2023, s. 372) Reji Şirketi olarak bilinen bu yapılanmanın Cumhuriyet’in ilk yılları olan, 1925 yılı şubat ayına kadar varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi, tütün üretimindeki bu yabancı kontrolü Reji idaresi ile sonlanmamıştır. Duru ve Eser (2023, s. 381) çalışmalarında Reji Dönemi’nin resmi olarak kapanmasından 1983 yılına kadar Tekel Genel Müdürlüğü’nün bir kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) olarak varlığını devam ettirmiş olduğundan, sonrasında ise kendisine kamu iktisadi kuruluşu (KİK) statüsü verildiğinden ve adının Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirildiğinden bahseder. 1997’den sonra Balıca/Öndokuz Mayıs tesisinde üretim yapan sigara fabrikası da 2008’de BAT’a (British American Tobacco) satılmıştır. Tekel’in bu dönem, İstanbul, Adana, Balıca, Bitlis, Malatya, Tokat’taki sigara fabrikalarını BAT’a sattığı bilinmektedir (Hürriyet İnternet Sitesi, 2008).

Tütünün diğer pek çok ürün gibi, yaygın şekilde yeniden yabancı kontrolüne girmesi 2002 yılında statüsünün iktisadi devlet teşekkülü (İDT) olarak değiştirilmesi sonrasında rastlamaktadır. Duru ve Eser (2023, s. 381), kurumun 2004 yılında NuroL-Limak-Özaltın-TÜTSAB Ortak Girişim Grubu olan MEY A.Ş.’ye 292 milyon dolar; 2006 yılında hissesinin %90’ının TPG Texas Pasific Group firmasına 810 milyon dolar; 2011 yılında ise İngiliz asıllı Diageo firmasına 2.100 milyon dolar bedelle satıldığını belirtir.

Şekil 1

Türkiye Piyasalarında Yabancı Kontrol Oranı (2013)

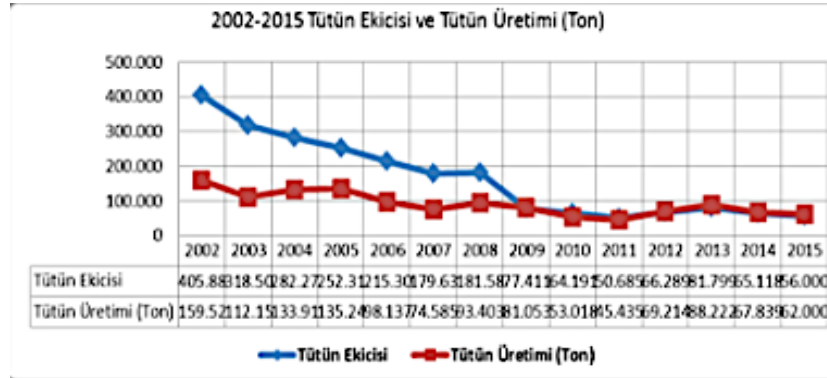
Kaynak: Tütün Ekspertleri Derneği (2016)

Görüldüğü gibi, Reji İdaresi dönemi kapandıktan sonra TEKEL ile tütün ve tütüncülük kısa bir süre yerli kontrolünde kalabilmiştir. Ancak özelleştirmelerle birlikte yabancı kontrolü yeniden oluşmaya başlamıştır. Tütün Eksperleri Derneği Tütün Raporu'na (2016) göre ülkemizde 2006-2013 yılları arasında en çok tütün ürünleri üzerindeki yabancı kontrol oranı artış göstermiştir. 2009 yılında 77.266.310 kg olan genel yaprak tütün ithalat miktarının 2022 yılında 114.378.857 kg. ye yükseldiği gözlenmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Yurtiçinde üretilen tütünün daha düşük miktarlarda üretilerek yurtdışına ihraç edildiği, yurtiçi tüketim talebinin ise ithal ürünlerle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tütün üreticisi ve tütün üretim miktarlarının zaman içerisinde nasıl değiştiğine dair resim, bu çalışmada farklı kaynaklarla ortaya konulmak istendiğinde aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır: Özavcı (2007; akt. Şahin ve Taşlıgil, 2014, s. 84) TEKEL ve TAPDK kayıtlarından yararlandığı bilgilere dayanarak 1993'te 543.923 olan tütün üreticisi sayısının 2001'de 478.022 olarak izlendiğini kaydetmiştir.

Şekil 2

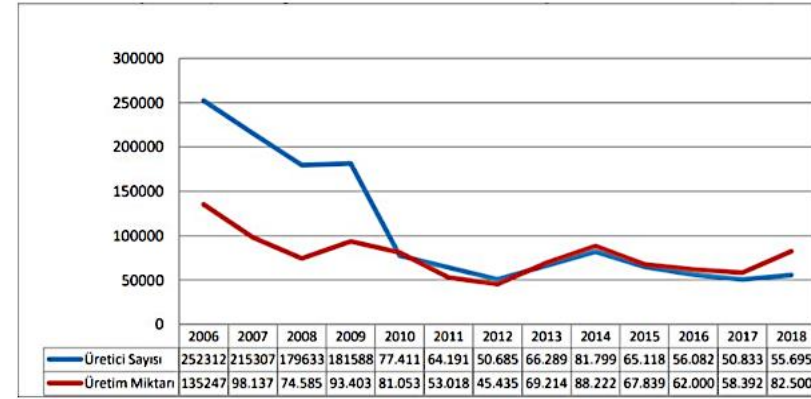
2002-2015 Yıllarında Tütün Üreticisi ve Tütün Üretim Oranları

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2016)

Şekil 3

2006-2018 Yıllarında Tütün Üreticisi ve Tütün Üretim Oranları

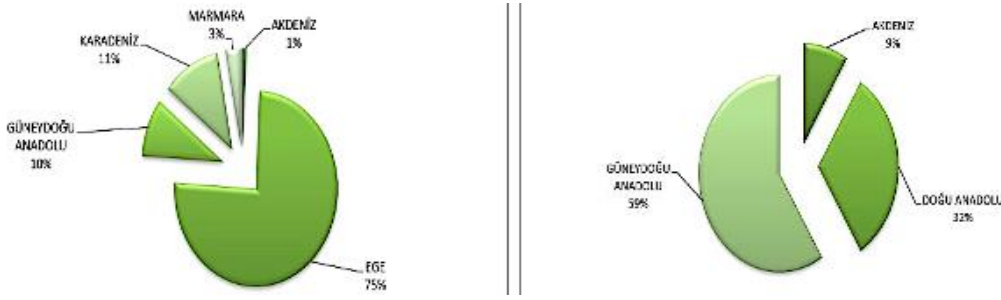

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2018)

Tütün Eksperleri Derneği'nin 2006 ve 2008 yıllarında yayınlamış olduğu Tütün Raporu son dönemdeki tütüncülük sektörünün durumuna ışık tutmaktadır. Bu raporlara göre, 2002 yılında 405.000'lerde olan tütün üreticisi sayısının 2018'de 50.000 civarına; 2002 yılında 159.000 civarında olan üretim miktarının ise 2018'de 82.500'e gerilediği anlaşılmaktadır (Bkz. Şekil 1). Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre ise, 2018'de 93.000 ha olan tütün ekim alanı, 2019'da 81.000 ha. ya 2020'de ise 75.000 ha. ya gerilemiştir. Aynı kaynaktan alınan verilere göre, 2018'de 80.000 ton olan tütün üretimi, 2019'da 70.000 tona gerilemiş, 2020'de ise 77.000 ton olmuştur.

Şekil 4

Türkiye Sözleşmeli ve Sözleşmesiz Tütün Üretiminde Bölgeler (2018)

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2018)

TEKEL'in sigara fabrikalarını devretmesi sonucunda tütün piyasasına hâkim olmaya başlayan yabancı firmaların, yerli tütüne uyguladıkları politikalar sonucu yerli tütün tüketimi ve talebi de en alt seviyeye inmiştir. Tütün mamullerine uygulanan vergi oranları, ucuz tütün ürünlerine olan talebi arttırmıştır. Kaçak tütün üretimi ve ticareti yine gündeme gelmiştir. Sarmalık kıyılmış olarak tüketilmek üzere 20-25 bin ton civarında tütün üretiminin olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın 2018 yılında 11 bin tonunun kayıtlara geçtiği bilinmektedir (Tütün Eksperleri Derneği, 2018, s. 3). Bu durum tütün politikalarının, üreticilerin içinde buldukları durumlar ve sorunlara daha fazla yaklaşması gerektiğini düşündürmektedir.

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında tütün sektörünün Samsun ve Bafra'nın tarihine damga vurduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ilgili literatüre ikincil verilerin yanı sıra, nitel bir araştırma ile katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sözlü tarih ve alanyazın üzerinden; 'Muhacir tütün işçileri,' 'Reji dönemi Samsun kırsalı', 'Kadın tütün işçileri' alt başlıkları üzerinden tütün sektörünün kentin ekonomik ve toplumsal hayatındaki yerine değinilecektir.

2. Yöntem ve Bulgular

Birçok toplumsal araştırma verisi 'doğal halinde' öykü biçiminde ortaya çıkar ve nitel veriler, sözlü anlatım ve hayat hikayelerinde ve biyografik görüşmelerde olduğu gibi, öykü formunda da talep edilebilir ve toplanabilir (Punch, 2011, s. 210). Çalışmada, literatür taraması ve ikincil verilerin yanı sıra bir sözlü tarih görüşmesine de yer verilmiştir. Bu görüşme yazarın üç kuşak önce Samsun tütün fabrikasında hem kendisi hem de kendisinin annesi çalışmış olan büyük annesine aittir. Görüşülen kişi, 1910-1997 yılları arasında yaşamıştır. Görüşme gerçekleştirildiğinde 84 yaşındadır. İlkokul mezunudur. 14 yaşında iken evlenmiş, bu evliliğinden iki çocuğu olmuş, ancak bu çocuklardan birisi yaşamıştır. Görüşme, bu çalışmanın yazarının bir aile büyüğü aynı zamanda görüşülen Menekşe Hanım'ın bir torunu ve bu çalışmanın dayısı olan Yıldırım'ın 1994 yılında kendisi ile gerçekleştirmiş olduğu bir ses kaydına dayanmaktadır. Bu çalışmanın yazarı Menekşe Hanım'ın torununun kızıdır. Yazar, kendisini yaşarken tanımış ancak, yaşı itibarıyla görüşme yapıp bu görüşmeyi kaydedecek bir iletişimde bulunamamıştır. Bu nedenle, kendisinden önce bu görüşmeyi gerçekleştirmiş olan dayısının sağladığı ses kaydından yararlanmıştır. Görüşme, bu çalışmanın yazarı tarafından deşifre edilmiş ve bu görüşmenin ilgili bölümlerine bu çalışmada yer verilmiştir. Görüşmeler esnasında ve sonrasında katılımcı gizliliği esas alınarak katılımcı ve ismini andığı yakınları için anonim isimler kullanılmıştır. Bu sayede, salt istatistik ve yazılı tarih kaynaklarına dayalı bir şehir ve tütün tarihi anlatımından kaçınılmak, bölgede ve söz konusu zamanda geçen kişisel yaşam ve deneyimlerin çalışmayla bütünleştirilmesi sağlanmak istenmiştir.

2.1. Muhacir Tütün İşçileri

Samsun ilinin tütün yetiştiriciliğinde ve işlenmesinde önemli ekonomik katkıları olduğu, bu çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilmiştir. Önce tütün yetiştiriciliği, sonrasında ise tütün işçiliğinde Samsun'a göç etmiş olan kimselerin yer aldığı bilinmektedir. Özellikle 1923-1930 yılları sırasında Türk ve Rum nüfusun karşılıklı mübadelesi sonucu ülkeye yerleştirilen göçmenlerin geldikleri yerlerde de tütün işi yapıyor olmalarından dolayı, bu işte iyi oldukları anlaşılmaktadır. Menekşe Hanım Samsun Tütün Fabrikası'nda işçi olarak çalışmış bir muhacir tütün işçisidir. Kendisi henüz çocukken mübadele süreci öncesinde ailesiyle birlikte Anadolu'ya kaçmış, ancak hükümet tarafından kendilerine mübadil hakları verilmiştir. Menekşe Hanım, göç hikayesini anlatmaya şöyle başlamıştır:

Ustorumca'dan gelmişik ama köyündenmişik. Bağları bahçeleri varmış. Bahçe yaparlardı. Hiçbir şey almamışlar ki, geri döneriz diye. Bir tane almışlar, üzüm kesiyorlar şöyle orak gibi bıçak. Orada da yaparız diye, bıçaklarını hep alıp getirmişler. Macırlar ferace ile, beyaz oyalı çemberlerle gelmişler buralara, biz çarşaf ile geldik. Selanik'e bağlı imişler. Öyle derdi annem. Eniştem varmış. Pehlivan imiş. Dedem kızını Selanik'e vermiş. Her yerde milleti yenermiş. İlkın o kaçmış, gavur bizi öldürür demiş. Biz kaçalım demiş. Gelmişler İzmit'e, biz de geldik Samsun'a. Pehlivan eniştenin oğlu bizimle imiş. Oğul bulmuş onu. Sonra harp patladı, biz birbirlerimizi bulamadık.

Anlaşıldığı gibi, göç etmeleri savaş nedeniyle olmamış, dedesinin kızının eşi tarafından Türkiye'ye götürülmesi üzerine olmuştur. Geri dönmeyi düşünerek geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak, savaş kapıda olduğu için yine kardeşlerini bulamamış, Samsun civarında yerleşmeye karar vermişlerdir. Başlarından geçen sorunları aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Bulgar muhaberesiylen birlikte geldik buralara. Ben kundakta gelmişim. Hiç geldiğimden haberim yok. Gelmişik Amasya'ya. Fazla değil, iki araba gelmişiz. Yaban yere yabancı doğru diyor ki, biz gittik köylere. Orada bize yer verdiler. Dedem vardı o zaman. Babam yoktu. Deden dedi ki, bu çocukları buraya gavurdan kaçırdık geldik dedi, bizim memlekete doğru doğruyorlar milleti, bunlar kaçma kaçmışlar. Parası olan kaçtı. Parası olmayan kaldı. Çoğu İzmir'e gitti yaa. Teyzem İzmir'de. Teyzemin Samsun'da olduğunu söyleyince annem de onun peşinden buraya gelmiş, ama kardeşi buralarda yok tabii. Rençberdik. Amasya iki taşın arasıydı. Duramadık orada. Onlar dünya kadar ev alırdı şimdiye kadar. Ama felek koymadı. Gül annem, kocası, babası birlikte geldiler. Burada öldüler. Babam öldükten sonra, biz orada dağ başlarında kaldık yalnız başına. Ağa Dayı'ya haber yolladı annem, ben burada durmam, beni buradan [Tayipli'den] alın diye. İki araba al gel, ben Samsun'a gidecem dedi. O da gelmiş arabalarla. Ama çıkarmadılar köyden. Daha Cumhuriyet kurulmamış, bir şey olmamıştı. Vuran vurana. Kıran kırana.

Rençberlik yaparak geçimlerini sağladıklarını belirten Menekşe Hanım, önce kendilerine kalmaları için Amasya'da bir yer verildiğini, ancak orada rençberlik yapamayacakları için Samsun kırsalına yerleştiklerini belirtmiştir. Ancak bölgedeki çatışmalar, bırakın göç etmeyi, evlerinden bile çıkmalarına izin vermemiştir. Tuzcu (1993: 801-809) o dönemki çatışmaların başlangıcı olarak, Amerikan Tobacco Şirketinin Samsun ve Bafra bölgelerinde tütün ektirdiğini, 1861 yılında bu şirketin tütün ve tuz tekeli ele geçirdiğini, ticari ilişkilerini bölgedeki Ermenilerle kurduklarını ve zaman içinde Ermenilerin Türk ve Müslümanlara karşı kışkırtılarak özellikle Merzifon, Amasya, Tokat, Kayseri, Sivas, Yozgat ve kazalarında ayaklanmalara neden olduklarını belirtmektedir.

2.2. Reji Dönemi Samsun Kırsalı

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rumlar, Canik sancağında ekonomik olarak güçlenmiş ve kendi burjuvazisini ortaya çıkarmışlardı. Özellikle Rusya ve İran'la sürdürülen ticari ilişkiler Rum burjuvazisinin hâkimiyetinde gerçekleşmiştir. Ayrıca bölgenin en önemli tarım ürünü olan tütün ile fındık üretimi ve kıyı taşımacılığında da Rumlar söz sahibi olmuşlardır (Sezer, 2021, s. 352). Nüfus yapısına bakıldığında aynı kaynak bize, 1914 sayımına göre Samsun (Merkez), Ünye, Bafra, Fatsa, Çarşamba, Terme kazalarından meydana gelen Canik sancağında; 393.340 kişilik nüfusun 265.950'sinin Müslüman, 98.739'unun Rum ve 27.319'unun Ermeni olduğunu; geri kalan nüfusun ise Yahudi, Protestan, Keldani ve diğer yabancılardan oluştuğunu söylemektedir.

Sırplar ve Yunanlılarla birlikte Rumlar, 1908 yılında Samsun'da teşkilatlanmaya (Sezer, 2021, s. 352) Pontus Rum çeteleri ile birleşerek, Merzifon civarında Türk halkına karşı tekrar katliamlar yapmaya başladılar. (Tuzcu, 1993, s. 823). Orta Karadeniz bölgesi, hem kurulması hedeflenen Pontus Rum Devleti'nin merkezinin Samsun olarak belirlenmesi hem de isyan ve ayaklanmaların Anadolu'ya açılması anlamında stratejik öneme sahip olmuştur (Sezer, 2021, s. 353).

Rum ayaklanmalarının olduğu dönemde Samsun, Çarşamba civarındaki bir köyde yaşayan Menekşe Hanım, babasının öldürülmesiyle, ayaklanmaların hızlanmasını eş anlı olarak anlatmaktadır:

Tayipli'de duruyoruz, oradan sonra, aylıkçılarımız var, hizmetçilerimiz var, uvv, ne güzel yaşadık biz ey gidi. Orada [U]rumlar da var. [U]rumlar Çiğnik'te dururlardı. [U]rumlar birkaç sene sonra ayağa kalktılar. Bizim malımız mülkümüz oldu mu, mahallenin, köyün çeteleri [U]rumlara karışıp bizim ineklerimizi, tavuklarımızı kesmeye başladılar. Babam, hırsızlık yapan bir çocuğu dövdü. O çocuk da dağlarda gezerdi. Değirmenimiz vardı. Babam oraya giderken vurdular onu. Babam öldükten sonra [U]Rumlar ayaklandı. Ben de çocuğum...Tayipli'yi yaktılar. Baktık çatır çatır yanyor Tayipli. Biz çıktıktan sonra yaktılar Tayipli'yi.. Ahhhh, ertesi sabah bir asker geldi bir asker geldi, dağlara kadar. Hep evimizin yanlarında, yatakları aldılar. Bize nohut verirlerdi. Bizde onları kavururduk. Askerin bir ucu bilmem nerde. Bir ucu bilmem nerde, dır dır dır dır silah seslerini biz işitiyoruz. Tarıyorlar Rumları. Gece yarısı Rumları tutup, yolluyorlar mı yoksa vuruyorlar mı, bilmem. Sonra temizlendi o dağlar. Recep Efendi [Menekşe

Hanım'ın kocası] de 3 yaşında gelmiş Samsun'a. Rus kaçırmış onları, onlarında bozmuşlar evlerini. Onlarda harpten kaçmış. Sonradan da Rus kalktı ayağa. Çok çileler. Reçepler yürüyerek gelmişler.

Menekşe Hanım, Rum ayaklanmaları döneminde Anadolu'ya gelip yerleşmelerini ve kaldıkları yerin bu çatışmalardan nasıl zarar gördüğünü yukarıdaki gibi ifade etmiştir. Bu durum Sezer'in (2021, s. 374) Rum çetelerinin Türklere yönelik öldürme, yaralama, tecavüz, kaçırma, fidye isteme, gasp gibi faaliyetlerde buldukları iddiasını desteklemektedir. Bu sayede Müslüman halkı korkutularak bölgeden göç etmeleri sağlanacak ve Rum nüfusun çoğunluğu sağlanması hedefine yaklaşılabilecekti. Menekşe Hanım'ın eşinin ve ailesinin de Rumlarla yaşanan bu toplumsal olaylardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bölgede yaşanan bu olaylardan sonra Menekşe Hanım Samsun'a yerleşmiştir.

2.3. Kadın Tütün İşçileri

Bafra ve Samsun'un yanı sıra pek çok tütün fabrikasında yer alan kadın emeği yadsınamaz. Quartaert (2008; akt. Öztürk ve Keskin, 2013, s. 102) kadınların İstanbul, Selanik ve Samsun'da tütün fabrikalarında işgücünün önemli bir unsuru olduğunun altını çizmiştir. Bunun nedeninin, kadınların ince ve uzun parmakları nedeniyle tütün yapraklarını düzmette ve tütün sarmakta daha becerikli olması ve daha ucuza çalıştırılması olduğu ileri sürülmektedir.

Kadınların Samsun'da tütün sektöründeki işgücüne katılımı, ekonomik ve toplumsal yaşamı da olumlu yönde etkilemiştir. Tekel Fabrikaları'nda işin niteliği gereği kadın işçilerin tercih edilip istihdam edilmesi durumu, o kadınların ailelerindeki erkekler (baba, eş, kardeş gibi) tarafından çoğunlukla desteklenmiştir. Erkeklerin bu süreçte kadınları desteklemelerinin altında, temelde kadınların fabrikada aldıkları ücretlerin ev ekonomisi için önemli bir ekonomik kaynak olması durumunun yattığı söylenebilir. Bu süreç sonuç olarak, bir yandan hane içerisinde giren ekonomik gelirin artmasına diğer yandan aile kurumu içerisindeki bireyler arasındaki ilişkilerin dönüşmesine yol açmıştır.

Menekşe Hanım, Samsun'a yerleştikten sonra annesinin Tekel'e işçi olarak girme sürecini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ablamı verdikten geri, annem geçip gidecem dedi Samsun'a. Ortalık o zaman iyiydi. Tekel'e girmemiz için çok uğraştı. O Tekele girdik. İlk ben girdim. Ama hasta oldum çıktım. Annem buradan geçer gider, benim haberim yok. Kocamın haberi yok. Gider Müdüre çıkar. Bak işe. Hiç laf bilmeyen annem, çıkmış müdüre söylemiş işte: Benim kızım burada çalışıyordu işte. Hasta oldu çıktı işten demiş. Telefon açmış müdür, tekelin içine. Neden çıktığını sormuş, benim çalıştığım bölüme. Orada da kötülük oluyor daa. Neden çıktı acaba? Onu soruyor. Kötü bir şey mi yaptı, ondan mı ayrıldı öğrenmek istiyor. Demişler ki çok iyi hanım idi, kadın idi demişler. Hasta oldu da çıktı demişler. Halbuki ben oradan çıkana kadar, eksper Kemal Bey olsun, nur içinde yatsın, [Menekşe] Hanım dedi, al dedi beyazını, giy dedi, yıka, ne gün gelersen burası sana açık dedi. İyi oldum bir daha gittim. Hükümet işi, teminatlı iş bırakılır mı? Yine gittim başladım. Yine hastalandım. Recep yollamadı daha. Annem o zaman gitmiş demiş ki "oğlum yok, uşağım yok demiş. Damadımın evindeyim demiş; damat beni bakar mı demiş, kızımın yerine beni sokun işe demiş." Girdi annem işte oraya. Benim yerime girdi annem. Reji değildi, Tekel idi, idare bölümü gibi. Tekelde ben üç sene çalıştım. Çok güzel idi, hükümet işi.

Bu bölümde Menekşe Hanım'ın ifadeleri, Tekel işçiliğinin hem kadınların hem de ailelerinin yaşamında önemli bir yeri olduğu bilgisini desteklemektedir. Erdoğan (2021, s. 74), her ne kadar tütün sektörü geleneksel kadın işkollarından biri olarak görülse de kadınların Tekel Fabrikası'nda çalışmasının aile yaşamındaki, toplumsal yaşamdaki ve hatta ekonomideki rolünün önemine dikkat çekmektedir. Dahası, kadının ev dışına çıkabileceğini ve erkekten fazla kazanarak geleneksel rollerinin sunduğundan fazlası olabileceğini göstermiştir. Samsun şehri için bakıldığında da bazı göçmen kadınların göç deneyimlerinden bir süre sonra Tekel işçisi olarak yer aldıkları fabrikalarda çalıştıkları görülmekte ve bu sürecin kendilerine olumlu katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Tütün, sadece kadınların değil, tüm Samsun halkının toplumsal ve ekonomik yaşamlarında kendisine yer bulmuştur.

3. Tartışma

Önceki bölümlerde Balıca'daki Tütün Fabrikası'nın 10 yıl faaliyet gösterdikten sonra 2008'de BAT'a satıldığından bahsedilmişti. Bu süreçten sonra Samsun'da tütün sektörünün önemini kaybetmesinin ortaya çıkarttığı ekonomik ve toplumsal etkiler şu şekilde özetlenebilir: 1. Azalan tütün üretimi, 2. Tütün ürünlerine ihracat tablolarında yer verilmemesi, 3. Samsun'un artan dış göç oranları, 4. Kent yaşamında tütün sonrası dönem (Erdoğan, 2021, s. 306-313): buna göre, tütün üretiminin giderek azaldığı, ihracat tablolarında tütün ürünlerine artık rastlanmadığı, Samsun nüfusunun şehri terketme oranlarının giderek arttığı ve kentin tütünün özelleştirilmesi sonrası dönemde şiddet ve suç eğiliminin işsizlik oranları ile doğru orantılı bir şekilde arttığı bildirilmiştir.

Özelleştirme ile birlikte tüm önemli kuruluşların -ve Tekel'in- satıldığı, bu durumun ise toplumsal ve ekonomik yaşama ciddi zararlar verdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde tütün ekenler hala vardır; ancak bu ekim veya satışın eskisi gibi, şehrin tüm dinamiklerini harekete geçirmesi söz konusu değildir. Köylülüğün ve kadınların ekonomiye yaptığı katkının azaltılmasının yanı sıra kentın sosyo-ekonomik ve kültürel zenginliğine yapılan katkının da engellendiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Reji İdaresi sonrası tütün üretimi ve fabrikaları ile ilgili Samsun ve Bafra'da ortaya çıkan olumlu ve olumsuz toplumsal sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, göçmenlerin tütüncülerden seçilmesi ve göçmenlerin de tütüncülük ve tarım işleriyle uğraşabilecekleri yerleri tercih etmesi bir tür karşılıklı kazanç elde edildiğini düşündürmektedir. Ancak daha önce Reji İdaresi sürecine benzer şekilde, tütününü Reji dışındaki kişi veya kuruluşlara daha pahalıya satmaya çalışan üreticilerin kaçakçı konumuna düşmesi gibi, bu kez de köylüler, tütün tüccarlarından tütünleri karşılığında zamanında ve değerinde ücret alamamışlar ve farklı yollarla tütünlerini satmak durumunda kalmışlardır.

Tütün fabrikası işçileri köylü ve üreticilere göre daha şanslı konumdadır. Tütün Fabrikası işçileri genellikle kadınlardan seçilmiştir. Üstelik çoğu, eşlerinden fazla para kazanmış, güvenceli bir ortamda çalışmış ve hayat boyu sağlık sigortası ve emeklilik hakkı sahibi olmuşlardır. Toplumda dezavantajlı konumda olan göçmenlerin ve kadınların bu imkanlara sahip olması o dönemler, Samsun gibi bir Karadeniz şehri için oldukça medeni ve ileri bir durumdur. "Tütün şehri" bu kadınlar ve aileleri için o dönem çok büyük bir şans olmuştur.

Ancak özelleştirme sonrası süreç şehir ve ülke için tütüncülükte ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur. Bu gerileme hem toplumsal hem de ekonomik bağlamda ele alınabilir. Özelleştirmeyle birlikte temel geçim kaynağı tütün olan bir şehrin bu geçim kaynağının el değiştirmesi, makineleşme, işten çıkarmalar, emeğin karşılığının alınamaması ve daha güvencesiz çalışma ortamı söz konusu olmuştur. Diğer bir deyişle, Samsun Tütün Fabrikası döneminde altın çağını yaşayan tütüncülük, Balıca'ya geçtikten sonra ilk, Balıca'dan on yıl sonra BAT'a devrolunca ikinci kez sekteye uğramıştır.

Yeni politika ve uygulamalar sonucu köylüler tütüncülüğten uzaklaşmış, kentlere göç etmiş, alt sınıfa mensup kadınlar ise ekonomik yaşamda kendilerine yer bulmakta zorlanmışlardır. Sonuç olarak, Samsun ilinde tütüncülük sektöründe yaşanan değişim sürecinin hem kentın ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkilediğini hem de bu alanda faaliyet yürüten toplumsal kesimlerin (ve özelde kadınların) ekonomik ve toplumsal konumlarının gerilemesine yol açtığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu makale, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun şehrinde faaliyet gösteren tütün fabrikalarının kuruldukları dönemlerde tütüncülük ve şehrin toplumsal ve ekonomik yapısı, bu fabrikaların toplum üzerinde yarattığı etkiler, geçirdiği dönüşümler ve karşılaştığı sorunları ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki temel zorluklara, I. Dünya Savaşı'nın akabinde ortaya çıkan Ermeni Rum ayaklanmalarının ekstra bir zorluk kattığı söylenebilir. Bu noktada, Samsun ve Bafra bölgelerinde tütüncülükle uğraşan Türk kökenli vatandaşların genellikle muhacir oldukları ve savaş ortamından yine bir savaş ortamına geldikleri anlaşılmaktadır. Kırsal alanlara ve tütün üretiminin olduğu yerlere göç eden bu kişilerin bu süreçte, maddi ve manevi anlamda olumsuz etkilendikleri söylenebilir.

Tütüncülük sektörü dönemin parlayan yıldızı olmuş hem bölge hem de ülke kalkınmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Şehir merkezinde ve sonrasında Bafra Balıca'daki tütün fabrikaları hem kadınların iş hayatına atılmaları ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarında hem de bölge kalkınmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Çok sayıda işçi çalıştıran tütün fabrikaları çevresinde konumlanan esnaf, kentın ekonomisinin canlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Tekelin birkaç ildeki tütüncülük faaliyetlerini özelleştirmesi sonrasında en çok tütün üretimi, uluslararası özelleştirmeye henüz konu olmamış Denizli, Manisa ve Adıyaman'da yapılmaktadır. Özelleştirilen İstanbul, Adana, Bitlis, Malatya, Tokat ve en nitelikli tütünlerin yetiştirildiği Karadeniz bölgesindeki Balıca'nın bu bölgeler arasında yer almaması dikkat çekicidir³. Tütün üretiminin azalması, özelleştirme süreçlerinin devamı ve bu sektördeki yabancı kontrolü göz önünde bulundurulduğunda, tütüncülük sektörünün ülkedeki diğer illerde de küçüleceği öne sürülebilir.

Bu bağlamda yerel tütün üretimi kamu kurumlarınca desteklenmelidir. Kadınların fabrikalarda çalışması teşvik edilmeli, kreş gibi sosyal imkanlar sunulmalı, bireylerin ve şehirlerin ülke ekonomisine katkısı artırılmalıdır. Bunlar yapılırken bankalar üzerinden verilen destekler denetlenmeli, geri dönütler kontrol edilmelidir. Zira teşvik adı altında belirli bir kesim tüccar ve kişilerin faydasına yapılan uygulamalar, geçmiş deneyimlerden anlaşılacağı üzere kamu yararına bir sonuç vermemektedir. Geçmişte ve günümüzde yaşananlar kaçak tütün üretimi ve satışının bölgelerde toplumsal ve ekonomik

³ Denizli Tütün Üretiminde Zirvede, URL: <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/denizli-tutun-uretiminde-zirvede-13767#:~:text=lider%20durumda%C4%B1r,,illeri%20takip%20etmi%C5%9Ftir%E2%80%9D%20diye%20konu%C5%9Ftu>. Elde edilen tarih: 2.05.2023

sorunlar yarattığını göstermektedir. Politikalar, üreticilerin ürettiği ve kaçak yollarla satmak durumunda kaldığı tütünü ekonomiye kazandıracak şekilde oluşturulmalı ve tütünün kaçak yollarla üretilip satılması önlenmelidir. Bu konuda tütün kooperatifleri, tüccarları, üreticileri ve birliklerinin görüşleri ve talepleri dikkate alınmalıdır.

Samsun ve Bafra'nın toplumsal ve ekonomik yaşamları tütüncülükle canlanmıştır; ancak yaklaşık on beş yıl önce bu yaşamların tütüncülükteki yeni uygulamalarla birlikte olumsuz yönde etkilenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde tarım politikalarıyla tütün üreticisi ve işçisinin desteklenmesi ile Samsun şehri, dolayısıyla bölge ekonomisi ve toplumsal yaşamı yeniden canlandırılabilir. Bu çalışma şehrin tütüncülükle ilgili uzak ve yakın geçmişinde yapılan farklı uygulamalara dikkat çekmekte ve bundan sonra yapılacak bilimsel araştırmalara bir öngörü sunma amacı taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahışhalıoğlu, A. (2011). *Bafra.. Ah Bafra*. Postiga Yayınları.
- Bozpinar, C. (2021). Reji şirketi tarihi üzerine bir kurgu: “Var olmak romanı.” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1). <https://doi.org/10.35379/cusosbil.830264>
- Carr, E. H. (2002). *Tarih nedir?* İletişim Yayınları.
- Çelenk, A. ve Sürdem, Ş. S. (2021). Kültürel hafızanın sürekliliği: Samsun Tekel tütün fabrikasından Bafra tütün müzesine. *Journal of Interior Design and Academy*, 1(2), 21-39. <https://doi.org/10.53463/inda.2021vol1iss2pp21-39>
- Dağ, M. ve Tanık, H. (2023). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir kurumun işleyişi: Reji idaresi şartnameleri (1883-1914). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 371-392. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1242019>
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik ekonomisinde unutulmuş bir alan: Tütün üretimi, ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 227-272. <https://doi.org/10.18589/oa.130674>
- Doğan, H. (2012). Cumhuriyet döneminde yerel bankacılık: Akhisar tütüncüler bankası örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 397-416.
- Duru, E. İ. ve Eser, G. (2023). Kamu yöneticilerinin özelleştirmeye bakışı: Tekel genel müdürlüğü yöneticileri üzerine fenomenolojik bir araştırma. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 379-407.
- Hürriyet İnternet Sitesi. (2008, 22 Şubat) Tekel ihalesini BAT kazandı. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekel-ihalesini-bat-kazandi-8290881>, Elde edildiği tarih: 30.09.2023.
- Erdoğu, Ö. G. (2021). *19. ve 20. Yüzyıllarda Samsun kentinin tütün tarımı ve sanayii çerçevesinde ekonomik ve toplumsal gelişimi* (Tez No. 686728) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erler, M. Y. ve Edinsel, K. (2011). Samsun’da tütün üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4(18).
- Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2013). Tütün sektöründe yabancı yatırım: Reji deneyimi ışığında bugünü anlamak. *Çalışma ve Toplum*, 2.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Sezer, C. (2021). Birinci Dünya Savaşı’nda Pontusçu Rum çetelerinin Bafra ve çevresindeki faaliyetleri (1914-1918). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 349-380. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.880420>
- Şahin, G. ve Taşlıgil, N. (2013). Türkiye’de tütün (Nicotiana Tabacum L.) yetiştiriciliğinin tarihsel gelişimi ve coğrafi dağılımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 71-102.
- Şenesen, G. G. ve Akduran, Ö. (2005). Özelleştirmeye toplumsal cinsiyet farkındalığı ile bakmak: Kadın tütün işçileri. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 47. Seri.
- Tarımtv (2020). Denizli tütün üretiminde zirvede. URL: <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/denizli-tutun-uretiminde-zirvede-13767#:~:text=lider%20durumdad%C4%B1r,.illeri%20takip%20etmi%C5%9Ftir%E2%80%9D%20diye%20konu%C5%9Ftu>. Elde edilen tarih: 2.05.2023
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Bitkisel üretim verileri. URL: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, Yaprak tütün ithalatı verileri. URL: <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>, Elde edilen tarih: 29.09.2023
- Tuzcu, A. (1993). Merzifon’da Ermeni ayaklanmaları. *Belleten*, 795-829. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.795>
- Tütün Eksperleri Derneği (2016, 22 Haziran). Tütün Raporu. URL: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=26157&tipi=38&sube=0 Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Tütün Eksperleri Derneği (2018, 13 Aralık). Tütün Raporu. URL: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=38&sube=0 Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Uygur, F. (2023). Reji döneminde Bafra’da tütün-sigara kâğıdı üretimi ve kaçakçılığı üzerine. *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Bafra*, (2, 167-185) içinde. Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, F. (2005). Osmanlı İmparatorluğu’nda tütün: Sosyal, Siyasi ve ekonomik tahlili (1600-1883) (Tez no: 209885) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.